

Пол Стратърн

ДЕСЕТТЕ ГРАДА

КОИТО ПОВЕДОХА СВЕТА

*От гревната
метрополия
до съвременния
мегаполис*

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Пролог</i>	7
1 Вавилон – елементите на градежа	23
2 Атина – модел за всички	43
3 Рим – градът на императори	61
4 Константинопол/Истанбул – столица на две империи	81
5 Париж – градът на Просвещението	106
6 Лондон – сърцето на Британската империя	133
7 Москва – пулсът на революцията	167
8 Ню Йорк – пътеводна светлина на мечтите	202
9 Мумбай – поглед към нашето бъдеще	242
10 Пекин – алтернативното бъдеще	271
<i>Препоръчителна допълнителна литература</i>	299
<i>Авторски права на снимките</i>	302
<i>Благодарности</i>	303
<i>Показалец</i>	304

ПРОЛОГ

За това, което се е запазило

Градовете се появяват и изчезват – едни унищожени от човешка ръка, други – от природни сили, а трети – просто защото са изоставени от жителите си. Преди няколко десетилетия в Индия се натъкнах на пример от последния вид. Построеният от червен камък град пустееше, а празните му широки павирани улици в далечината достигаха до градските стени. През руините на някои от сградите стърчаха клони на дървета. В подкуполните пространства на храмовете, вътрешността на дворците и дългите колонади цареше тишина. Единствените признаци на живот тук даваха маймуните, които се разбягваха при приближаването на хора и се катереха по пустите стълбища и стенните орнаменти. Град Фатехпур Сикри, някогашна столица на Моголската империя, сега беше изоставен и постепенно се превръщаше в руини.

Според легенда преди четири столетия моголският император Акбар, чиято империя се простирала през цялата северна част на Индийския субконтинент – от Бенгал до Афганистан и Централна Азия, веднъж пътувал из страната със своите придворни. На едно място край пътя видял свят човек да седи под сянката на дърво, който го попитал: „Кое е това нещо, което най-много желаяш, могъщи императоре?“. А владетелят му отговорил: „Голяма е тъгата ми, че с моята съпруга нямаме деца. От всичко на света най-много бих искал жена ми да роди син, който един ден да наследи престола ми“. Светият човек му рекъл: „Твоето желание ще се изпълни. Ще имаш син“.

На следващата година императорската съпруга родила

син. Император Акбар бил обзет от такава радост, че се върнал на същото онова място, където срещнал светия мъж, и казал: „Тук ще построя своята нова столица“. След време император Акбар със съпругата и сина си, заедно с всички придворни и държавни чиновници се преместват да живеят сред разкоша на новопостроената столица, част от първоначалното име на която става думата *шукри*, която означава „благодарност“.

След малко повече от едно десетилетие новата моголска столица изчерпва цялата налична вода от околността и Акбар е принуден да я напусне. Запустелият град постепенно придобива вида, в който аз го видях повече от четири столетия по-късно, когато за пръв път минах през широката му и майсторски украсена монументална порта.

Най-великите градове на всички времена променят световната история. В апогея на славата си те в буквалния смисъл на думата създават история. След тези нечовешки усилия обаче тяхното влияние отслабва. Някои се сриват под тежестта на отминалата слава, други продължават да процъфтяват, но играят вече спомагателна, а не централна роля в по-нататъшната съдба на човечеството.

В тази книга ще стане дума за това как Атина залага модел за развитие на бъдещия западен свят; как Рим създава необходимата сила и организация да реализира на практика тези идеи; и как векове по-късно Париж ражда идеите на Просвещението, които след време ще защитават както Конституцията на Съединените американски щати, така и доктрината на комунизма. Движейки се от миналото към бъдещето, ще наблюдаваме как съвременните мегаполиси Мумбай и Пекин въплъщават не само бъдещето на градската култура, но и на света като цяло. Защото те *представяват* нашето бъдеще, но в два различни варианта. Свободно възникващите чудеса и хаос на демократичния Мумбай и „командно-администрираният“ икономически супер растеж на комунистически Пекин, който разглежда демокрацията като пречка. Тези градове на бъдещето се пръскат по шевовете от хора. Но в бъдещето все пак

може би ще има място и за празни пространства. Насочването на вливащи се в Аралско море реки към зле проектирани памучни насаждения през съветската епоха доведе до пресъхването на четвъртото по големина езеро в света. Климатичните промени без съмнение вещаят появата и на други такива празни пространства: пресъхнали морета, обезлюдени градове...

Обезлюдените градове като Фатехпур Сикри не са само явление на древността. В днешно време сме свидетели отново на феномена на пустите градове, които при това никога не са били обитавани от хора. Преди няколко години посетих град Картахена на карибското крайбрежие на Колумбия. Бях изненадан да открия, че от другата страна на залива, отвъд борделите на предградията на хълмовете и далеч от живописните улички на 400-годишния стар град, се разкрива грандиозен, дълъг километри силует от бели небостъргачи, чезнещи като мираж в бездънното синьо на карибското небе. Само няколко от тези сгради представляваха луксозни хотели; всички останали ултрамодерни постройки бяха очевидно празни.

Няколко дни по-късно пристигнах в столицата Панама, където ме посрещна подобен жив дърен град с още потблъскващи бордеи в предградията и почти същия декор с впечатляващи бели небостъргачи, стърчащи в далечината покрай брега на морето. Виждаше се, че до неотдавна земята, на която се издигаха високите постройки, е представлявала пуста пясъчни дюни. През 2005 г. данъчните власти в Съединените щати започват да притискат швейцарските банки да разкриват идентичността на притежателите на някои сметки. Скоро след това Картахена и столицата Панама преживяват истински строителен бум. Районът с небостъргачите в Панама например има амбицията „да включва девет от десетте най-високи сгради в Латинска Америка“, както съобщава Андрю Бийти от „Бизнес Нюз“*. Тези архитектурни творения, в които човешки

---

* В неговата статия „Construction Boom in Panama Built on Drug Money“, прегледана на 20 април 2021 г.

крак не е стъпвал, не са нищо друго освен паметници на изпраните пари, прикривани пред очите на всички като собственост на някакви матрьошки от кухи офшорни фирми, които са недосегаеми за всякакви данъчни или правосъдни власти.

В наши дни се появяват и друг тип градове призраци. С възхода на Китай през първите десетилетия на новото хилядолетие до статус на глобална икономическа сила мегаполиси започват да никнат като гъби из цялата страна. Нови градове, в състояние да приютят население от милион и повече жители, се изграждат, за да обслужват нуждите на бързо растящата икономика. Тези селища са част от чудотворното преобразяване на най-многолюдната нация на света – търговско начинание в размери, невиждани дотогава в човешката история. Днес много от тези мегаполиси, чиито имена остават непознати за Запада, произвеждат океан от евтини стоки и технологии, които Китай изнася до всяка точка на планетата.

Но не всички подобни селища имат успех. Няколко, с редици от високи блокове и индустриални паркове, много от които проектирани на парче от австралийски архитекти, са обитавани само от стотина хиляди души, живеещи в недоизградена или изоставена градска среда, която по проект е трябвало да бъде дом на милиони хора. Други градове с такива размери са напълно лишени от жители. Те са предназначени да привличат като магнит хората, които имат желание да заживеят по-добре, като си намерят нова работа и модерно жилище. Но младите работници и селяни не могат да си позволят високите наеми на апартаментите в редиците от жилищни сгради, издигащи се на тридесет етажа над повърхността на земята. Така новопостроените фабрики остават празни, защото няма кой да работи в тях. Няма клиенти за огромните търговски молове и ресторантите. И досега правителството не намира начин да намали наемите, за да привлече нови работници в градовете. От друга страна, изграждането на тези нови градове изиграва важна роля за повишаване на брутния вътрешен продукт на Китай – фактор, който помага за издигането на цялата

световна икономика на нови висоти. Ако обаче наемите на жилищата бъдат намалени, това ще понижи и стойността на националното богатство. И което е по-лошо, както диктува здравият икономически разум, падането на цените на жилищата неизбежно води до обща икономическа рецесия. Затова излиза, че е по-добре тези градове да останат пусти – призрачни паметници, очакващи едно бъдеще, което може и никога да не настъпи. Някои такива градове просто са недовършени, други са изцяло готови и функциониращи до най-малката подробност като например призрачните светофарни уредби, обслужващи кръстовища без коли и пешеходци. Така градовете остават безлюдни и в тях само от време на време се мярка самотната фигура на някой униформен охранител.

Измамното съществуване на подобни призрачни градове, както и техните нереални послания към бъдещето са една от

Китайски призрачен град с изцяло функционираща светофарна уредба

загадките на нашето време. Може би е най-добре те да бъдат разглеждани като паметници на тази почти абстрактна практика – ако щете на душевността на нашето съвремие – наречена финансова манипулация.

Като цяло съвременните градове по света са много далеч от подобно безлюдие. Малко след като бях във Фатехпур Сикри в Индия, посетих град Калкута (днешния Колката) – през 60-те години на XX в., когато мнозина се интересуваха живо от проблема с бързото нарастване на населението на света, при което огромни маси хора от селскостопанските райони заливаха и без това претъпканите градове. Това предизвика широки дискусии по въпроса за очаквания в бъдеще „крах на градовете“.

Когато се събуждам сутринта след първата нощ, прекарана в Колката, вдигам щорите, за да влезе в стаята ми слънчевата светлина. Под прозорците ми се разкрива истинска какофония от клаксони на коли и камиони, рикши и ръчни колички, от викове на амбулантни търговци, пешеходци и препускащи велосипедисти. И целият този човешки поток някак си преминава покрай една видимо безразлична крава, седнала на средата на уличното платно.

По разбитите тротоари от двете страни на улицата бездомните поляка се надигат от сън и се сливат с трафика, забързани да свършат онова, с което започва денят им. Мъже в износени традиционни костюми *дхоти* стоят прави и си търкат зъбите с клонки, плюейки по тротоара. Клекнали жени раздухват запаления огън с палмови листа, а голи дечица търчат като луди наоколо. В същото време други мъже и жени клечат около каналите, използвайки ги за тоалетна. Гигантското количество разнообразни викове и звуци, примесени със смрадта на пушек, изпражнения, готвене и бензинови пари, са просто отвъд способността ми за възприемане.

По-късно, в прохладата на нощта ме откарват обратно в хотела ми, като минаваме през дългия и висок като клетка на животни железен скелет на моста Хоурах. Долу над смълчани-

те води на река Хули се носи бяла мъглица. По широките тротоари от двете страни на празния път се очертават дълги редици от тела на спящи бездомници – неспокойни и сгушени, за да се топят в хладната нощ. На следващата сутрин на последната страница на главния местен вестник има съобщение за броя на починалите през нощта бездомници на моста Хоурах – обикновено двуцифрено число.

Давам си сметка, че „крахът на градовете“ не е някаква абстрактна концепция от бъдещето. Този крах се е случва вече от известно време тук, в Колката. Градът може би вече не смогва да изпълнява функциите си, но неговите жители продължават да дават всичко от себе си, за да продължат живота си, без да имат някаква идея за тази нова концепция, превърнала се в любима тема за социолозите, архитектите и интелектуалците по света.

Както философите отдавна ни предупреждават, пътят на живите минава през градовете на мъртвите. Макар че продължаваме да се движим напред, не можем да избягаме от миналото си. Затова поетът от XX век, Константинос Кавафис, казва:

... Другаде ще ида, при друго някое море.
Един друг град ще се намери, от този по-добър.

Но както сам той отговаря на себе си:

Нови места ни ще намериш, ни морета други.
Градът след тебе ще върви. По улиците същи
ще се въртиш. Във същите квартали ще старееш
и в тези къщи същите ще побеляваш бавно.
Все в този град ще стигаш ти. За друг не се надявай...*

---

* Цитат от поемата „Градът“ в превод на Стефан Гечев. Из „Избрани стихотворения“ от Константинос Кавафис (Народна култура, 1963). – Бел. прев.

Същото до голяма степен може да се каже и за един митологичен град. През IV век пр.н.е. Платон описва изчезналия град Атлантида. Според него гърците научават за пръв път историята на този мистериозен град от древните египтяни. Според гръцкия философ остров Атлантида се намира западно от Херкулесовите стълбове (които днес наричаме Гибралтарски проток). На предполагаемия голям остров има град с концентрично разположени канали. В него се развива някаква утопична цивилизация, непозната на древните гърци. Но островът е сполетян от голяма трагедия. Един ден на Атлантида става катастрофално земетресение и островът потъва завинаги във водите на морето.

Историята за митичния остров дълго време е възприемана като легенда. Дори Платон, изглежда, я използва само като пример за илюстриране на своята философска теза за превъзходството на гръцките ценности и справедливо управление. Някои учени днес смятат обаче, че потъването на Атлантида в морските вълни наистина се е случило и това събитие бележи края на минойската цивилизация – една от най-ранните в средиземноморския регион. Приблизително по времето на мистериозното и внезапно изчезване на Атлантида, към 1600 г. пр.н.е., едно силно вулканично изригване унищожава егейския остров Тера (Санторини). Знае се, че това изригване е може би най-мощното в историята на Земята и води до изхвърляне на милиони тонове скални отломки, земна маса и вулканична пепел на 40 км високо в атмосферата. Вулканът вдига в Егейско море огромни вълни цунами, някои от които високи повече от сто метра, и те буквално изтриват от лицето на земята минойските крайбрежни селища в региона. За щастие, столицата на минойската цивилизация – Кносос, почти напълно избягва унищожението, тъй като се намира на няколко километра във вътрешността на остров Крит.

През първите години на XX век британският археолог сър Артър Евънс разкопава двореца на цар Минос в Кносос, разкривайки тайните на тази колоритна и дотогава почти ле-

гендарна цивилизация от бронзовата ера. Бикът, изглежда, играе важна роля в минойската култура. Всички знаем легендата за Минотавъра – полубик-получовек, който живеел в мистериозен лабиринт под двореца на цар Минос и изяждал всички, които влизали при него. Лабиринтът бил измайсторен от всестранно надарения Дедал, който по-късно щял да направи криле от пера и восък, с помощта на които със сина си Икар да се отправят на онзи трагичен полет, при който детето загубило живота си.

Биковете присъстват и в по-светлите аспекти на минойската култура. На една живописна фреска на стените на двореца виждаме младеж в оскъдно облекло да прави акробатични фигури между рогата на бик. Този привидно невъзможен подвиг, грациозно и атлетично изпълняван както от млади момчета, така и от момичета, се смята за част от някакъв религиозен ритуал, за чиято същност можем само да гадаем и която ни убягва като тези млади стройни тела, които правят салто между смъртоносните рога на бика.

Части от Кносос са сериозно засегнати от цунамито, предизвикано от изригването на вулкана на остров Тера. Цивилизационният ритъм на минойците е безвъзвратно нарушен и тяхната столица постепенно се превръща в руини, които в продължение на 3500 години остават скрити под земята. Но дори и така, почитането на бика, така характерно за минойците, се запазва на другия край на Средиземно море. Приема се, че борбите с бикове, практикувани от испанците, са се появили под влияние на минойския ритуал. Преди много години при едно пътуване до Испания реших да откроя за себе си с какво толкова този отблъскващ „спорт“ привлича тамошните хора. Малката и леко порутена арена в Северна Испания е препълнена с народ. По-скъпите места са откъм сенчестата страна, докато аз попадам сред гласовитата група под палещите лъчи на късното следобедно слънце. Игрите започват с гръмовни медни фанфари, които предизвестяват появата на открит кадилак в пастелен цвят. Колата навлиза бавно по пясъчната

арена, возейки група млади жени, облечени в традиционни носии и черни пелерини. От този момент нататък – през последвалите лудории на тореадорите и режисираното умъртвяване на биковете – аз съм едновременно отвлечен и очарован. Не мога да се отърся от чувството, че пред мен се извършва нещо много дълбоко, нещо диво и хтонично, което е колкото човешко, толкова и животинско по своята същност. Представя се пародия на един примитивен ритуал, който аз не разбирам, но който вътрешно ме развълнува. Каквато и да е била минойската култура, каквито и ритуали да са се извършвали в град Кносос, тази традиция все още е в състояние да ми въздейства подсъзнателно, независимо че е изчезнала преди хиляди години.

Съдба, подобна на тази, която спохожда Кносос, слага край и на човешкия живот в Помпей. В този случай вулканичното изригване е не толкова мощно, но пък се случва много по-близо до нещастния град. През 79 г. вулканът Везувий изхвърля в атмосферата огромен облак от вряла пепел и скални отломки. Те засипват града в подножието на планината с почти триметров слой. Това погребва всичко живо наоколо, но и служи за консервирането на града в непроменено състояние, неподвластно на времето. Археологическите разкопки през годините установяват точното положение на телата на падналите граждани, бягащи от стихията. Запазени са и разкошните вили на богатите, по стените на някои от които могат да се видят идилични пасторални сцени – ранно свидетелство за носталгията към живота сред природата, която и до днес продължава да измъчва градските жители по цял свят. Запазени са и елементи от всекидневния живот на хората: кръчми, редици от обществени дървени тоалетни с кръгли седалки, графити, разкриващи цените и сексуалните пози, предлагани от проститутките на техните клиенти.

Така несгодите на природата се оказва, че не успяват да унищожат наследството на древните градове. Човешката дейност обаче, напротив, може да е по-разрушителна. В началото

1

БАВИЛОН – ЕЛЕМЕНТИТЕ НА ГРАДЕЖА

Вавилон процъфтява в продължение на почти едно хилядолетие и половина в частта от Плодородния полумесец в Месопотамия*, преди да достигне своя апогей в Нововавилонското царство при управлението на Навуходоносор II през VI в. пр.н.е. (Приблизително толкова време ни дели днес от падането на Западната Римска империя.)

Според няколко древни източника Навуходоносор построява един от символите на града, допринесли за неговата легендарна слава в земите на Близкия изток и отвъд границите им – Висящите градини на Вавилон. Древните гърци по-късно ги наричат едно от Седемте чудеса на света, заедно с Голямата пирамида в Гиза и високия сто метра Александрийски фар.

До нас са достигнали няколко описания на Висящите градини, които не са на очевидци, така че точното им местоположение и дори изобщо тяхното съществуване все още са обект на съмнения. Римският историк от еврейски произход Йосиф Флавий, живял около четири столетия след Навуходоносор II, пише за Вавилонските висящи градини:

---

* Плодородният полумесец е регион в Близкия изток, включващ днешните Израел и Ливан, както и части от Йордания, Сирия, Ирак и Югоизточна Турция, а на запад достигащ плодородните земи около делтата и северното поречие на река Нил в Египет. – *Бел. ред.*

„На това място той издигнал много високи стени, поддържани от каменни стълбове; и като закрепил върху тях една висяща във въздуха райска градина, я снабдил обилно с всякакви дървета, създавайки впечатление за наличието на естествен хълм. Това той направил, за да зарадва своята царица, която била доведена от Мидия и била свикнала с планинския пейзаж.“*

Според други източници височината на конструкцията достига 50 лакътя (около 30 метра) и разполага с тераси с достатъчно дебел слой пръст по тях, за да държи и най-големите дървета. За напояването на тези градини е използвана вода от близката река Ефрат, извличана с помощта на т.нар. Архимедов винт**.

Висящите градини на Вавилон са единственото от Седемте чудеса на света, за което не притежаваме достоверно описание от очевидец. Обектът не е идентифициран досега в границите на древния Вавилон. В същото време неотдавна британската археоложка Стефани Дали публикува книга, в която описва следи от постройка, подобна на тази, за която разказват Йосиф Флавий и други извори, само че открити в Ниневия, на около шестстотин километра северно от Вавилон***. Според Дали откритата от нея градина е поливана чрез система от канали и акведукти, довеждащи вода от планински потоци, отстоящи на повече от седемдесет километра от Ниневия.

Други учени са на мнение, че мястото във Вавилон, къде-

---

* Josephus, *Contra Apion* („Против Апион“), Book 1, Ch. 19. Превод на цитата от английски – Илия Илиев.

** Този механизъм се използва за качване на вода от езера или реки на по-високо ниво с помощта на винтообразна конструкция, въртяща се в тръба, в чиито вътрешни стени почти се допира. Извлечената с винта вода се излива в горния край на механизма в специален напоителен канал. Макар устройството да носи името на Архимед, то е изобретено в Месопотамия или в Древен Египет поне пет столетия преди раждането на Архимед.

*** Stephanie Daley, *The Hanging Garden of Babylon* (Oxford, 2013).

то са се издигали. Висящите градини, не е открито, защото днес то лежи под водите на Ефрат. През вековете реката постепенно променя местата, през които тече, и днес коритото ѝ е отместено със стотина метра западно откъдето е по времето на Навуходоносор II, като по този начин водата заличава следите на голяма част от древните сгради, намирали се някога по нейния западен бряг.

Другата легендарна постройка на Вавилон е Вавилонската кула, която според библейската книга „Битие“ е построена малко след Потопа. Целта на нейните строители е чрез неимоверната ѝ височина да достигнат небето. Библията обяснява, че Бог така се разгневил на човешкото племе за тази дързост, че направил строителите да говорят на различни езици, така че да не могат да се разбират помежду си. Така уж възникват различните езици на земята. Реалностите, на които стъпва легендата за Вавилонската кула, вероятно са свързани със строителството на високия сто метра зикурат Етеменанки, чието име означава „платформа между небето и земята“. Според надписа на една стела от времето на градежа, открита през 1917 г., тази стъпаловидна пирамида също е построена от цар Навуходоносор II: „Този дом, основание на небето и земята, аз построих за чудо и приказ на хората по света; издигнах върха му до небето, направих врати за входовете и го покрих с битум и тухли“*.

Куриозното в случая е, че този мит за появата на езиците е разпространен сред различни древни цивилизации в по-голяма степен от мита за Потопа. Същата история се среща в предколумбовите митове на Централна Америка, където плосковърхите пирамиди също изглеждат устремени към небето. Подобни митове се разказват чак в Мианмар, Непал и Африка – сред племената от Ботсвана до Конго, макар там никога да не е строил пирамиди.

Сред другите прочути постройки на Вавилон са външните му отбранителни стени, дълги около десет километра, за да

---

* Schøyen collection, MS 2063. Превод от английски – Илия Илиев.